

**ÚJ SZEMPONTOK A MAGYAR IRODALOM-
TÖRTÉNETÍRÁSBAN**

(Megjegyzések Farkas Gyula könyvéhez : Az asszimiláció kora a magyar irodalomban 1867—1914. A Magyar Történeti Társulat kiadása.)

Irodalmunknak mindig eseménye Farkas Gyula könyveinek megjelenése. Még az is, aki elvileg nem is rokonszenvez Farkas Gyula módszerével és nem látja világosan az efféle rendszerezések célját, melyek megvalósítva valóban irodalmunk széttagozására vezetnének, tisztelettel és elismeréssel hajlik meg a nagy tudós átfogó anyagismerete előtt. Alig van szerencsésebb kezű irodalomtörténészünk, alig van olyan tudósunk, aki nagyobb anyagból válogatná össze adatait, — de alig van olyan is, aki gyakrabban esne a sematizálás, az egyoldalúság hibájába. Tudományos technikáját az adatok céltudatos, biztoskezű csoportosítása jellemzi, de ezek az adatok legtöbbször önkényes elméleteinek szolgálatában állanak. Minden oldalról megvilágítják a kérdést, — de gyakran szem elől téveszti, hogy milyen összefüggésből ragadta ki a kérdéses adatot és az adatért gyakran elveszti biztos ítélőképességét a forrásával szemben. Az adatok tüzijátéka sohasem válik fárasztóvá, mesteri kézzel válogatja őket össze, de a figyelem ébrentartására gyakran — különösen legújabb könyvében — társadalmi síkra tereli a tárgyalást és tudását már társadalmi leleplezésekre használja fel.

Új könyve sem nem értékesebb, sem nem hibásabb, mint az előzők. Előző művei — így különösen a «Magyar romantika» — méltán kiváltották neves irodalomtörténészeink rosszaságát túlzásaival szemben, de egyik sem nyújthatott anyagot egy új irodalomszemlélet kialakulására. Ha Farkas Gyula új műve nyugalmasabb, tudományosabb korban jelenik meg, tehát olyan viszonyok között, mikor aktualitása nem lenne olyan felötlő, mikor állításait és tanulságait egyetlen politikai mozgalom sem csavarhatná el a saját szája íze szerint, nem forogna fenn az a veszély sem, hogy könyve hibás értelmezésben egy új — s mondjuk ki mindjárt nyiltan — téves irodalomszemlélet alapjává válhat. Könyvének szokatlan sikere is mutatja, hogy antiszemita és anti-

germán körök kezében egyaránt súlyos fegyverré válhat a magyar irodalom egysége ellen. Farkas Gyulának kétségkívül nem volt célja irodalmunk antiszemita, vagy antigermán átértékelése, de úgy járt mégis, mint Goethe jólismert bűvészinasa : könyve olyan kategóriákat teremtett, melyek az irodalomtörténetírásban mind- eddig idegenek voltak, ami nem lenne baj, viszont korszerűségük politikai aktualitásuk : nem irodalmi, hanem inkább állattani s újabb felfogás szerint politikai kategóriák. Még egyszer ismétél- jük, hogy meggyőződésünk szerint Farkas Gyula ebben a könyvé- ben sem akart többet, mint a Magyar Romantikában, vagy A Fia- tal Magyarország Korában, tehát, mint ahogy ezek a munkái sem akartak éket verni mai reformátusok és katolikusok, mai dunán- túliai és erdélyiek, mai öregek és mai fiatalok közé, úgy most sem akar különbséget tenni magyar és asszimilált között az irodalmi síkon. Két előző monografiája régmúlt korokat tárgyal — új könyve ugyan szinte napjainkig nyúl, mégis, meg vagyunk győ- ződve, itt éppen olyan lezárt korszakot ért az asszimiláció korán, mint a magyar romantikán s szempontjai csak a tárgyalt kor- szakon belül érvényesíthetők.

Az önmagukban vitathatatlan adatok útvesztőjéből igyekez- tünk kiemelni a munka gondolatmenetét : A világsi katasztrófa és az abszolutizmus következtében a magyar nemesség feladta szellemi őrhelyét — nyomukba azonban nem a magyar nép fiai tódultak, hanem a szerencsés asszimiláltak, német városi polgár- ság, különösen német és szláv népi elemek és zsidók. Ezek azonban vagy egyáltalában nem asszimilálódtak és csak egy gyökértelen budapesti aszfaltirodalmat teremtettek, vagy csak külsőségesen hasonultak a magyarsághoz. Mindkét réteg megegyezik abban, hogy elfordul a magyar irodalmi hagyománytól. A magát hagyó- mányosnak nevező és tudó irány, Lampérth, Szabolcska és külö- nösen Beöthy, szembefordul Gyulai irodalomszemléletével és az irodalom kategóriái közé felveszi a nemzetit. Mikor századunk elején végre egy valóban magyar, a hagyományokkal újra kap- csolatot kereső nemzedék lép fel, az elidegenedett irodalmi fóru- mok nem ismerik fel bennük az igazi magyart és az egész nemzedék ellen az érthetlenség, hazafiatlanság, erkölcstelenség vádját emelik. Ezzel az új magyar nemzedékkel zsidók is haladnak együtt, akik azonban — Farkas állítása szerint — egyes kivételektől eltekintve, éppen úgy távol maradnak a hagyományoktól, mint előttük járt fajtestvéreik. Ez a nemzedék maga is hangot ad Adyn keresztül az asszimiláltakkal való szembefordulásának : innen számíthatjuk a faji öntudat jelentkezését a magyar irodalomban.

Farkas Gyula feltesz egy fajmagyar irodalmat és vele szemben egy asszimilált irodalmat : a mult század végét az asszimiláltak előretörésével, a XX. század elejét pedig az új fajmagyarok és az asszimiláltak harcával magyarázza. Röviden : az utolsó nyolcvan év irodalmi életét a faji kérdések vonalába állította. Vajjon megengedi-e ezt az irodalmi élet elfogulatlan vizsgálata? A munka derekán találjuk a legérdekesebb és a fenti tendencia szempontjából legelhibázottabb fejezetét, melyben tanui vagyunk Beöthy Zsolt szembefordulásának a hagyományokkal. Hogyan ! szisszenünk fel, a fajmagyar Beöthy is? Hiszen eddig azt hittük, hogy a hagyományok sutbadobása csak az úgynevezett asszimiláltaknak és alig-asszimiláltaknak privilégiuma. Érdemes a Beöthy—Gyulai vitát alaposan tanulmányozni, mert ezen dől el Farkas Gyula osztályozó szempontjának elfogadható vagy elfogadhatatlan volta. Beöthy Lampérth Géza verseskötetének előszavában szembeállítja a városi és a falusi költészetet s különösen dicséri Lampérthet azért, mert «eszményeit és lelkesedését is a magyar természetből merítette». Erre feleli Gyulai : «Ősidóktól fogva a költészet tárgya az emberi szív, természet, társadalom és állam . . . Ezekből merítette a költő ihletét akár városon, akár falun lakott... Nem a falu és főváros dönti el a költő sorsát, hanem sok minden összehatás, különösen a közszellem, a nemzeti fejlődés és saját géniusza . . .» Farkas Gyula idézi ezeket a szavakat — nem ártott volna, ha ő is megfontolja, mielőtt könyve írásába belekezdett. Hogy mennyire idegen volt Gyulaiék előtt az az értékelési szempont, melyet Beöthy nyomán más megalapozással Farkas Gyula érvényesít, arra igen érdekesen, szintén Farkas könyvéből kapjuk a választ : «Csak esztétikai szempontok érdekelték őket — írja Gyulairól és Péterfyről könyvének 126. lapján — ,a világnézettel magával nem bajlódunk — írja Gyulai egy helyen — csak költészet legyen az, ami kifejezi'. (Ezért tudta pl. később is Ignotus első művét, a Slemil Keserveit melegen értékelni, noha maga a téma és felfogása aligha lehetett rokonszenves előtte).» Gyulai és a valóban a hagyományos vonalban maradt, de anyai ágon német vérségű Péterfy Jenő kritikájukban valóban csak esztétikai szempontból a fajmagyar Jókaival és Vajdával hadakoztak, de a szerző származásának szempontjából írásmű és írásmű között sohasem tesznek különbséget. Gyulai élesen szembefordul Beöthy szűkeblű és esztétikától idegen kategóriáival. Ha van törés a magyar irodalomban, ez nem fajmagyarok és asszimiláltak között, hanem Gyulai és Beöthy, egy művészi és egy hazafias nemzedék között van. Más kérdés természetesen, hogy egy nemzedék mennyi asszi-

miláltat fogadott be — Beöthyék kétségkívül többet, mint Gyulaiék, vagy az őket közvetlenül követő nemzedékek s többet, mint Adyék. De nem tesz különbséget magyar és asszimilált között az az esztétikus és irodalomtörténész, akiben egyszerre tudatosodott az irodalomesztétikai hagyomány újjáéledése, Horváth János sem. Ismét csak Farkas könyvéből idézek, hogy saját adataival cáfoljak rá a munka végső következtetéseire: «A zsidóság beolvadása faktum — írja Horváth János és idézi Farkas könyvének 257. lapján — s első tünetei most jelentkeznek nagyobb arányban irodalmi nyelvünkön... Mihelyt írónak adják ki magukat, megszűnik velük szemben minden tapintat. Akkor époly író a zsidó, meg a sváb, meg a tót, mint a többi. S ha a nyelvet, művészete anyagát nem tanulta meg, csak magára vessen. Ez az én antiszemitzmusom». De nem ez Farkas Gyula antiszemitzmusa és antigermánizmusa. Az ő irodalomtörténete tulajdonképpen az irodalompolitikai erőviszonyok alakulásának történeté, ha valóban szintézisét akarta volna nyújtani a kornak, akkor egyenlő mérlegen meg kellett volna mérnie az asszimilált és fajmagyar írók alkotásait s talán alkalma lett volna kimutatni az előbbieket súlytalanságát. Nem faji válság az, amin irodalmunk a múlt század végén keresztülmegegy, hanem hagyományválság. Ebbe magyarázott bele Farkas Gyula nagyon tévesen faji köröközokat.

Emellett szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy nincs szándékunkba vitába szállni Farkas Gyula értékelésével, mert nagy általánosságban ez elfogadható. Írói arcképei — Vajda, Reviczky, Tolnai — valóban maradandó értékei könyvének. Nekünk nem bizonyos zsidó és sváb írók elmarasztalása fáj: mindezzel tökéletesen egyetértünk, csupán attól félünk, hogy a könyv tanulságai falat fognak emelni magyar és asszimilált író közé. Attól félünk, hogy a könyv fegyver lesz azok kezében, akik el akarják venni a német, szlovák eredetű írótól a jogot és a lehetőséget, hogy magyar írókká lehessenek. Nem vagyunk hajlandók a XIX. század harmadik harmadának irodalmában mást sem látni, mint a fajiságok harcát. Az irodalom sokkal kevésbé egyszerű, mint ahogy azt Farkas tetszetős rendszerei beállítják. Felmerül a kérdés, vajon az asszimiláció szükségképpen hozta-e magával a hagyományoktól való elfordulást, vagy éppen a hagyományok elsorvadása tette lehetővé a rohamos asszimilációt az irodalomban is. Nem kapunk választ arra sem, hogy mi volt tulajdonképpen az asszimiláció szelleme, mi volt az, ami az asszimilált írókban a hagyományok elvetésén túl közös volt s ami egyúttal elválasztotta őket a

fajmagyaroktól? A hagyományoktól való elfordulás, amit Farkas Gyula méltán nagyfontosságúnak tart, nem volt csak az asszimiláltak privilégiuma. Az úgynevezett magyarok, Szabolcska, Lamperth, sőt Beöthy vajjon miféle hagyományokat folytattak? A klasszicizmus hatalmas, áttörhetetlen gátat emelt hagyomány és jelen közé: a fiatal költőknek nem maradt más választásuk: a hagyományt megtagadni, vagy epigonná süllyedni. A bátrabbak, a jobbak — Justh, Reviczky, Bródy — megtagadták, akár honnan jöttek is. A hagyományoktól való függetlenülés tekintetében nincs különbség magyar és asszimilált között: csupán annyi, hogy az egyik réteg csendesebben, tisztelettel tette félre, a másik hevesebben, támadóbban lépett fel, asszerint, hogy a tulajdonképeni asszimiláció, az epigonná válás mennyire fenyegette. Természetesen a hagyományok megtagadása megnyitotta a magyar irodalom kapuit az asszimiláltak számára is. A kor irodalmában nem az idegen nevek százalékszámának növekvése a fontos, hanem az irodalom színesedése, gazdagodása.

Az asszimiláció korának irodalmából faji szemléletet nem lehet levonni: egy ilyen irodalomszemlélet lehetősége azonban Farkas Gyula sokak számára megvilágító erejű könyve nélkül is adva volt. Az asszimiláltak tömeges jelentkezésének az irodalomban valóban történelmi okai vannak, ne gondoljuk azonban, hogy ennek a jelenségnek nincsenek előzményei. Gvadányi, Dugonics, Rajnis, Vitkovics a XVIII. század végén éppen olyan asszimiláltak voltak, mint a Rákosiak, Herczegek, Kiss Józsefek. Dugonics éppen olyan túlzó nacionalista, mint Rákosi Jenő, míg egy Rajnis zökkenő nélkül illeszkedett be a magyar irodalom fejlődésébe. Toldy Ferenc nem áll egyedül idegen származásával a magyar irodalomtörténészek családfáján, nagy elődei, Czvittinger, Wallaszky voltak olyan jó magyarok, mint ő, bár még nem is nevezhetjük őket asszimiláltaknak. A század derekán két magyar költősors beszédesen mutatja, hogy a származás nem döntő: az egyik idegen vérű magyar nagy költő lett, a másik csak közepes: az egyik Petőfi volt, a másik Kerényi. Farkas Gyula a kor irodalmi tudatával érvel: de a kor irodalmi tudata távol tartott egy Kiss Józsefet, egy Vajdát, egy Tolnait, egy Reviczkyt, de ugyanekkor befogadott egy Herczeget, egy Gárdonyit — ennek igazán nem lehettek faji okai. Ha egyes egészségesebb törzsökös magyar írók ösztönösen tiltakoztak az asszimiláltak nagyobb térfoglalása ellen, ez még nem azt jelenti, hogy minden asszimiláltat idegennek érezték. De mindezeket túl nagyon kétséges, hogy szabad-e az irodalmat az egykorúak szemén át nézni. Hiszen így ki kellene zárunk

régi irodalmunkból mindazt, amit az egykorú irodalmi tudat nem fogadott el, tehát középkori magyar verses emlékeinket, a széphistóriákat, Balassa Bálint egész szerelmi költészetét, a Hármastörténetet, az iskoladramákat és még sok más.

Farkas Gyula felosztását bizonyító adatainak nagy súlya mellett is erőszakoltnak és feleslegesnek kell tartanunk. Könyve, mely a magyar irodalmat az asszimiláltak térfoglalásával akarja megmagyarázni, téves nyomokon halad, mert nem magát a bajt, csak egyik tünetét állítja középpontba. Ezt a könyvét is épúgy jellemzi az erőszakos sematizálás, a merev elkülönítés, mint előző két munkáját. Nemzedék és faj-elméletével teljesen mechanizálta és elszűrte az irodalmi életet, úgy, hogy gyakran az a benyomásunk, hogy az egész írói gárdának egyéb feladata sem volt, mint Farkas Gyula elméleteit igazolni. Ebben a könyvében pedig letérést látunk a tiszta irodalomtörténeti síkról.

Sárkány Oszkár

GÁSPÁR JENŐ

A «Napkelet» sohasem állott a bizonyos oldalon annyira divatosá vált személyi kultusz és pajtáskodó agyondícsérés szolgálatában, most azonban — az igazságnak megfelelően — meg kell állnia egy érdemes magyar költő és író működésének egyik nevezetes állomásánál. Készakarva kerülöm a megszokott díszítő jelzőket, mert hiszen Gáspár Jenőnek, aki most érkezett el írói működésének huszonötödik évfordulójához, csöndes jubileumán nincs ilyenre szüksége. Az elmúlt február 18-án éppen huszonöt éve volt annak ugyanis, hogy Andor József, a nagymúltú és kitűnő «Élet» című katolikus irodalmi folyóiratban közölte a húszéves költőnek Memnon-versciklusát. 1915-ben

volt ez, abban az évben, amelynek békés csendjébe beledübörgött már a háború vasszekere. Gáspár Jenő vidékről jött, a székely falu őseréjét, tisztaságát, hitét és dalos kedvét hozta magával a főváros kozmopolitizmusába. Ennek a két világnak az összeütközése és a magyarság tragikus összeomlása robbantotta ki lelkében a «Petronius búcsúdala» című hatalmas allegorikus költeményét, amelyet 1918 tragikus őszén százezer példányban nyomtatott ki a Területvédő Liga. A vates megtette kötelességét, azonban nem figyeltek fel rá. Azokra az igazságokra, amelyek fejére olvasott jogosan az akkori társadalomnak.

Nem külső szenzációk jegyében, de annál biztosabban és megalapozottabban ívelt felé Gáspár Jenő írói pályája.

Az Új Nemzedékhez került segédszerkesztőnek, emellett tovább írta csipkefinomságú, melegérzésű költeményeit. Ezeknek a gyűjteménye 1923-ban «Örök hárfa» címmel jelent meg. «Sikolt a föld» című regényében az elszakított erdélyi föld jaja szólalt meg, hogy felrázza az «elaludt szíveket». E művével került be igen fiatalon, 30 éves korában, 1924-ben a Petőfi-Társaságba. Sorban következett többi műve. Regényei közül a Ciklon, A kék sziget, A szonáta. «A kék sziget» Capriban játszódik le, amelynek varázsa megihlette a székelly fenyők tisztaszavú énekesét. «Bibor» című regényében a kereszténység és pogányság végső összecsapását rajzolja meg drámai módon. Monumentális «A világ orvosa» című regénye, amely két várost, a holt Jeruzsálemet és élő Rómát, «Isten városát» hozza elénk. Az aranypáva a magyar föld problémáját vázolja plasztikusan három egymástól távoleső korban: Mátyás király, Mária Terézia és a Trianon utáni időkben. A «Piano» című költeménykötet Olaszországban írt szép verseit tartalmazza. A «Nagy Tavasz» regényében az 1914 vérszüretjén elesett hős fiatalok emlékét idézi.

Gáspár Jenő megkapta a főváros Ferenc József-díját és a Zichy-nagy díjat is, azonban az a körülötmjenezés és han-

gosság, amely egyes költői pályák velejárója, nem járt ki neki. Ennek az a magyarázata, hogy ő kezdettől mostanáig törés nélküli igazi keresztény, vérbeli magyar fajiságú és nemes etikájú költő volt és ettől semmiféle várható anyagi vagy erkölcsi előny sem tudta legcsekélyebb mértékben sem elteríteni. Nem vagyok hivatva arra, hogy őt méltassam, helyét megjelöljem a magyar irodalomban, csupán regisztrálok, emlékeztetek, rámutatok. Az értékelés a jövő feladata, tőle pedig még sokat várunk és kívánjuk neki azt a magyar költőnél oly ritka «független nyugalmat» további kiváló alkotásokra.

Mihály László

A csodálatos halászat. (Guy Pourtalès regénye. Athenaeum.)

A genfi tó partjainak bágyadt panorámáját teríti elénk Guy de Pourtalès regénye, «A csodálatos halászat», amelyet a francia Akadémia 1937-es nagydíjával jutalmazott. A regény hőse, Paul de Villars gyerekéveiben, a szülői ház kertjének fái közt a tó kék vizét látja felcsillanni vitorláival és sirályai-val; szemben a felhőkbe mosott savoyai partokon nagyapja villája fehérlik; balról egy «kis ház» könyököl a tóra, itt lakik Paul, amikor már meghalt az édesanyja; s csak egy árok választja el unokahúga, a kis vadóc. Antoinette Galland otthonától. Az egész tó az övé, partjai emlékeket őriznek. De ismerősként köszönti a genfi dóm esti harangzúgása is s a fiatal Paul de Villars rokonságot tart

a címeres házakkal, a Rue des Granges valamennyi családjával. Ebből a tág otthonból és széles családból indul el a világba és ide tér vissza. Thomas Mann és Martin du Gard után ismét egy család regénye.

Ahogy a tó partjairól ködös, felhős, mégis ismerős messziségekbe téved a szem, úgy ködlik át a századeleji Svájc, «Franciaország a második haza» s a világháború Európája is a Villars-fió ifjúságán. Ősei francia királyoktól származnak, német polgárasszonyt hoztak Neuchâtelből és derék bankárnemzedéke sűrűsödött a vérük a tudományok és a pénzvilág egyszerű életű fővárosában. Apja, nagyapja még a régi ritmusban élnek, «Calvin hosszú és rideg árnyékában», csak még hallgatabbakkal és titokzatosabbakkal, már különcök. Paul, az unoka: lázadó, művész. Az idő építi és bomlasztja a polgárdinasztiákat, mintha valamilyen természeti törvény teljeseződnék be rajtuk. A növény magja eszret így gyökeret az új talajban, szárbá szökken, törzsbe keményedik, ágakat fesejt, virágokat hajt és elszárad az utolsó, a legillatosabb szirmokkal. Mann-nál valahogy következetesebb ez az életani tétel, mint a lírai és gyengédhangú Pourtalèsnél. A békés tó üvegházi, fojtott csendje meghosszabbítja a családok virágzását. A világesemények nem szántják fel, csupán messziről érintik a svájci város békéjét. A régi urak nagy vagyona össze morzsolódik, nem értenek már a tőzsdejátékhoz, de hű a föld s ha meg is kell csonkítani a birtokot, a tóra tolakodó, új, rikító vikendtelep árán megmarad a kastély.

Pourtalès hősei «dilletánsok». Kevert vérükkel a kétnyelvű

hazában szívük szerint választják a második hazát. De olyan apostolok ezek a genfi urak, ha szegénységet is fogadnak, nem fenyegeti őket a böjt. A világháború is úgy pereg le előttük, mint egy pompás, kosztűmös és szívfacsaró hadijáték, mondai távlatokba növe hősöskel. Ami kívül vérrel és halállal zajlik, az itt is két pártra szakítja a családot, de csak illedelmes vitákat támaszt a gazdagon megrakott ebédloasztal körül. Galland «vére jogán» a németekhez szit s nagyúri eleganciával romló márkát vásárol, Paul belerohan a háborúba, végigküzd a francia civilizáció önkéntes védelmezőjeként, megsebesül, aztán hazajön s otthon nem változott semmi, legfeljebb «összement a vidék, mint egy «régii flanellőtöny». Gondoljunk Martin du Gard hőseire, arra az irtózatosszeszítőerőre, amely tövig hasítja a családot, szinte ellentétes áramként oszlik meg a két testvérben; Jaques Thibault lázadására a polgári kényeszerubbony ellen, amely törvényszerűen elpusztítja a lázadót is, Martin du Gard hősenek drámájához hasonlítva, a Villars-fió lázadása nem több, mint egy merész kirándulás.

És az idő múlik és lehűti a lázt. Elmoossa lassanként az ellentéteket. Paul kissé kiábrándul, még inkább meghiggad, megtanul hallgatni s míg valamikor a világ legnagyobb zenésze akart lenni (ó, Romain Rolland visszajáró banalitásail), most azt gondolja: «beérem azzal, hogy az leszek, ami vagyok!» A tó visszavonzza a fiatalokat és a fiatalok előbb az egészen öregekhez találhatnak vissza, majd lassanként a megöregedett apák is megbékülnek a fiatalokkal. A Rue de Granges szintje alább-

szállt. Friss, kíméletlenebb és nyersebb erők törnek fel a felsővárosból, vagyont gyűjtenek a háborún, amelyen vesztek az öregek. Egy-egy családtag kiröppen, lehull, ha túlmessze merészkedett a hagyományoktól, de a másik fiú folytatja apái mesterségét s a felsővárosból hoz asszonyt a házba. A Gallandok és a Villarsok még tartják magukat, de az új nemzedék mégis más, mint a régi volt. Az idő múlik, nivellál... Az idő ügyeskedő, finom, rokonzenves művésze Guy de Pourtalès. Nem a prousti idő ez, az emlékek kincsesládája, sem Huxley szemfényvesztő ideje, amely néha tótágast állítja a világot, egy csendes, széles, mély mederben folyó idő, amely feltartóztatlanul hömpölyög, sötéten, hidegen és békésen, érezzük a szelét... Pourtalès szeret elpepecselni a ködös távlatokkal. Mintha lágy ecsettel simítaná át portréi körvonalait is, szelid lazúrral vonja be a keményebb színeket, fáradt, alkonyati szürkesség, csendes szomorúság érezkedik tájaira.

Két nőalak világít ki a regényből. Az egyik Louise, Paul, a művésznövendék szerelme, akiben a lelket ostromolta, de akit sohasem talált meg teljesen, mert túl hasonló hozzá és túlságosan «lélek». Paul úgy tekint rá, mint a tiszta vágyra, visszavisszahúz hozzá, mint a fiatal-sághoz. A másik: Antoinette Galland, Paul makacs, különc, keserűn szép unokatestvére. Egy viharos éjen, a genfi tavon szabadjára engedett csónakban hangtalanul és szinte ismeretlenül odaadja magát Paulnak. Pompás, sudár, hajlékony és szívós, mint egy fiatal fa. «Paul makacs, fájdalmas szerelemmel szereti». Csalódásban született

ez a szerelem, testben átforrósodott és lassanként kiteljesedő.

«És hová vezet útjuk? El fognak utazni... Vissza fognak térni. Az emberpár hasonlít a vándormadárra, amely eltűnik és újra megjelenik, de sohasem állíthatjuk bizonyossággal, hogy ugyanaz a pár tért vissza...»

Teljes feloldódásban végződik a regény. Megbékél halállal, szerelemmel, étellel és lemondásokkal. Minden tétel külön-külön elhal kesernyés mollban.

Szép könyv, nemesen puha könyv. Nagyon finom epigonírás. Pourtalès azok közé a sirály-jelenségek közül való, akik a nagy témákat, a lázadó remekműveket követik csendes, kietartó hűséggel.

Kádár Erzsébet

Molnár Ferenc: Őszi utazás. (*Athenaeum*-kiadás.)

Molnár új regényének tartalmát egy pár szóval elmondhatjuk. Nagy Margit hatalmas termetű (ezt sokszor hangoztatja a szerző), gyönyörű, úri-leány, ki egyrészt férjébe nagyon szerelemes, hű feleség és legalább nyolc gyermek anyja szeretne lenni, másrészt tele van életerővel, fantáziával és szabadságvágygal. Ezért kikoszorazza nyápic vőlegényét, otthagyja atyja házát, s a füledt levegőjű kisvárost s nekivág a világnak, hogy szabadon élhessen, kalandokat s a főntebbi célnak megfelelő férjet keresen. Nagynénjével Velencébe utazik s ott megismerkedik Karr Gilbert állítólagos new-yorki bankárral, ki azt az aján-

latot teszi neki, hogy legyen a titkárnöje. Margitnak megtetszik az energikus, érdekes, jól megtermett, bár már nem fiatal férfi, kétes ajánlatát rövid habozás után elfogadja s nagynénjét faképnél hagyva vele utazik Monte Carloba. Mint lassanként kitudódik, Gil nem bankár, hanem katonakém, aki hadianyaggyártási titkokat akar megtudni s eleinte erre a célra akarja felhasználni a feltűnően szép és okos leányt. Később azonban beleszeret. Margit, ki már régen szereti — egyelőre félretéve családanyai terveit — szeretője lesz. Gil így megszegi följebbvalói titkos parancsát s régi szeretője, hogy Margittól elszakítsa, elárulja és börtönbe juttatja. Margit visszautazik nagynénjéhez, ki tapintatosan nem érdeklődik viselt dolgai iránt.

A szerző nem foglalkozik a mai idők komoly, nagy problémáival, még a kisebbekkel sem, nem akarja az emberi lélek mélységeit kutatni, vagy a mai társadalmi élet nagyszabású rajzát adni, megelégszik a mulattatónak szerény szerepével. Romantikus kalandregényt ír, mellyel néhány óráig elszórakoztatja az olvasót.

A romantika sohasem vész ki a regényből, helyesen adagolva ma is szívesen vesszük, de kizárólagos uralmát ma már kevesen látják örömmel. Molnár regényében az érdekes, fordula-

tos, folytonosan előre rohanó események bonyodalma a fontos. Nem baj, ha nem valószínű is mindig, csak pillanatnyilag érdekes legyen. Molnár írói tulajdonságai jól érvényesülnek az ilyenfajta regényben. Tömör, nem bőbeszédű, ötletes, fordulatos és élénk elbeszélő módja sohasem untat. Meséjének gyors folyama egyszer sem akad el, lélekrajzait inkább a párbeszédekbe szövi vagy futó zárójeles megjegyzésekbe foglalja (olyanok ezek, mint a régebbi szindarabok «félreszólásai»), környezetrajzait könnyű ecsettel vázolja, de mindig hangulatosan (itt a velencei és riviérai mondaine élet a mese háttere). Alakjait pontos megfigyeléseivel jó figurákként állítja élénk anélkül, hogy elmélyítené jellemüket.

Aki a könnyeden mulattató, kellemes és érdekes elbeszélést szereti, bátran elolvashatja Molnár kis könyvét, de aki a regényben egyebet is — főként komoly irodalmat — keres, az üresnek fogja találni.

Szinnyei Ferenc

Fodor József: Összhang nélkül. (Versek. Athenaeum.)

Nincsen még költőnk, ki oly egyedül állana lírájával társai között, mint Fodor József költészete. Egyedül és társtalanul áll; nem lehet rásütni az egyetlen mester hatását. De ez vonatkozik kisugárzási körére is,

mert rajongókat, híveket sem tud maga mögött e líra. Fodor versei, melyeket «szálló életnek» nevez, a szellem, a jó, a rend, a szabadság, emberség, Isten fogalmak által megszállott retorikás ódaizű nagy monológok. Ily sajtáságokkal érthető elkülönültsége és rajongóinak hiánya is.

Témái eszmék, ideálok. De ezekért nem l'art pour l'art rajong e költő. Közel sem. Ő a jót, a szépet és igazt realizálva szeretné látni. Meglopni az égi lángokat és itt a földön az emberiség között szeretné elültetni, hogy igazságaik mellett nemesedjék az emberiség szíve. Megszüntetni az «emberfaj csúf örületeit» s ezért e versek nem állanak meg a költői öncélúság: a szép, a forma, a rím játékaival, de fájdalmasan szakadnak le költőjük szívéről, mint a sebre tapadt flastrom, véresen. Az Olympusok fénylő ormai alól kiáltja e lélek «áldott mind, ki az Emberért küzd». E küzdelemben egyetlen fegyvere a «büszke szellem-erő», mely egyedül terítheti le a homályt. A test e küzdelemben gyenge «úntan fejet fordít a naptól», és ezért a test, a föld, a tárgyak mind csak arra jók, hogy korlátaik, kereteik a lelket sértve izmosítsák a küzdelemhez, a szárnyaláshoz. Így érheti el az Igazt és az Istent, az emberiség örök célját. De, amily hévvel küzd az emberiségért, a népert,

a nagy közösségért, «mely mint pillér tartja a történelmet» ép oly lelkiismerettel szól az ember jogaiért. A szabadságért csak a XIX. század szabadságharcainak költői tudtak úgy lelkesedni, mint ő. Retorikájának barokk kincisével kiált:

*«Fel! légy a kor zászlója! Még az éj
Tart, tündököl a fény! Mi egyedül
Fűt: az Igaz legyen s egy szenvedő
A szabadság!»*

A nagynak, szépnek, jónak forrása ez «édesorcájú» szó. Apokaliptikus soraival, rajongásával szinte nem e kor gyermekeként hat. Valóban magányos jelenség, árva magyar kiáltó ő, korunkban fogalmakért, ideálokért rajongó lírájával. De ez az egyedüllét egyúttal fájdalmas ihletője is:

*«Mint száműzött hazájába vissza,
Úgy futok most önmagamba én,
Vérezve, fájva: magam vagyok
csak
Magamnak a föld kerekén.»*

Bár kevesen vannak, kik ennyire önmagukból indulnak, de Fodor mégsem emberi énje intimitásait, bajait, családi körét, szerelmeit verseli, hanem lelke az ideális ember magamegleléseért küzd. Keresi a «Szabadság, megértés és testvériség — Honát: s mit a tudás szép szörnyei — Mennyként tárnak köré, közös örömré; —

Óh, van miért, cél — s erő, küzdeni!» E küzdelemben a mentő tudásért a lélek Istennel sokszor remek bizakodó, fájdalommal sorokkal találkozik.

Verseinek belső világát, tematikáját, ihletőit láttuk. Most köntösét a formát, ritmust, nyelvét és retorikáját vegyük; ezekben s ezek miatt fogjuk meglegelni a titkot, rajongóinak hiányát, mert az ismert eszméért, gondolatokért izzó belső világ az nem lehetett. Formái kettősek, vagy hidegen tökéletesek, vagy pedig a keretért való erős küzdelem látszik meg fölépítésükön; s ez áll ritmusára is. Nyelve erős, tömör, mondhatni márványboltos nyelv, de áll rá e jelző zömöksége és ridegsége is. Itt kell rámutatni képeire és retorikájára is, mert a fodori lírának egyéni, szokatlan retorikája van, akár a szónoki prózának. Versei már mondtuk, nagy monológok, mondatai így vagy roppant körmondatok, vagy pontosvessző, kettőspont közé szorított tömondatok. Tehát mindkettőből, legalább is a közönség számára úgy kell kihámozni az értelmet. Jelzői sokszor fullasztóan nehezek, pl. bűnös-cinkos-gyönyörködő, derűs-gyult stb. Képei már ezekenél fogva is bonyolultak, szinte egyik a másikba omlik, nincsen keretjük. Itt a különbség a Berzsenyi, Fodor ódái retorika és képek között. Az előbbi

képei mindig pontosak s a nehez, filozofáló mondatokban is e képek villantják tovább az értelmet. Fodor lírája mindezekkel együtt egyéni, nagy elszántsággal megalapozott, keményen keresztülvitt társai közt egyedülálló alkotás.

Takáts Gyula

Dawson Christopher : Európa születése. (*The making of Europe.* Ford.: Németh Andor. Athenaeum. 1938.)

Mondják, hogy az ötödik század elején egy germán betörés után az Örök Város tíz napig olyan üres volt, mint a Szahara közepe, vagy az Északi-sark. A nagy Diocletianus többmillió városában alig száz évvel később tíz egész napig nem élt egyetlen teremtett lélek. Ez a tíz nap a történet folytonosságában a szünet, amely az ókort a középkortól elválasztja. Itt kezdődik Dawson könyve Európa születéséről.

Dawson, akit inkább kultúr-filozófusnak tartanak, mint történetírónak, egyéb könyvei révén már az egész világon régen ismerős. Metafizikai és vallásos szellemű könyvei («Progress and religion», «Enquiries into religion and culture») páratlan nyugalommal, átható tudással és megragadó gondolkodói szenvedéllyel a mai ember vallásos és kulturális határhelyzetével foglalkoznak. A középkor elejéhez is az vezette, hogy a mi

korunk egyre inkább hasonlítani kezd amahhoz. Hogyan? Elképzelhető, hogy Clemenceau milliós Párisában, vagy II. Vilmos Berlinjében esetleg száz év múlva, esetleg előbb, lesz tíz nap, amikor e városok oly kihaltak lesznek, mint az Északi-sark? Akkor, régen, a népvándorlás volt az a *külső* erő, amely ezt a szörnyű intervallumot előidézte. Ma is van egyfajta népvándorlás, de ez *belső*. Ez a vertikális, az alulról való népvándorlás, az alsó néposztályok pusztító feltörése, amely, lehet, az újkor kultúrájába fog kerülni. Ez a jövő, ahogy Nietzsche mondja, már ezer jelben beszél. S lehet, hogy az a kor, amely most kezdődik, végzetesen hasonlít majd ahhoz, amelyet Dawson leír.

Ez az állandó utalás, ez az aggodalmas, de szigorú, komoly és eltűnődő szemlélet, amely gyanakvóan figyeli a történeti korok fatális hasonlóságát: az *akkor és most* között, teszi Dawson könyvét megragadóan érdekessé. Minden esemény mögött, legyen az politikai, kulturális, társadalmi, gazdasági, ott rejtőzik a kutató homályos sejtelve: hátha nálunk is így lesz, hátha ma is így van?

A témának ilyen módon való kifejtése szabja meg a könyv tartalmát. A szerző első-sorban azt nézi, mit ment meg a középkor az ókorból —

mintha arra a kérdésre várna választ, hogy ugyan mit fog megmenteni a jövő a ma kultúrájából? Ezért foglalkozik a római császársággal, a katolikus egyházzal, a klasszikus hagyománnyal és kereszténységgel, végül a barbársággal. A könyv a nyugati kereszténység kialakulásának rajzával végzi. És itt majdnem felteszi a kérdést: vajjon mi fog kialakulni a mi jövőnkben? Mi lesz a kereszténység szerepe száz év múlva? A múltban a kereszténység volt az, amely a nagy egységet megteremtette. Ugyan mi fogja teremteni a jövő nagy egységét? Egy másik könyvében a mai kereszténység fölött olyan megsemmisítő bírálatot mond, mint mestere, Newman bíboros. Mélyreható és alapvető változás nélkül a kereszténység nem maradhat fenn: «a reformáció utáni individualizmust és szektarianizmust le kell vetni és vitális kapcsolatot kell teremteni a valósággal...», «de ez nem elég, az embernek tökéletes változáson kell átesnie és vissza kell térnie az anyagból a szellemhez». A tömeg ma valott vallása teljesen halott és «semmi sem veti vissza az embert olyan mértékben, mint egy halott vallás» (nothing so repulsive as dead religion). «A világnak nincs szüksége új vallásra, hanem a vallásnak az életre való új alkalmazására» (the world needs not a new

religion, but a new application of religion to life). A kérdés tehát ez: «hogyan válik a kereszténység az emberi élet vitális középpontjává?»

Az «Európa születése» azt mutatja meg, hogy a mult itt talán párhuzamosan fut a jellel. Ott és akkor vitális középponttá lett. Hogyan? Dawson könyvének ez éppen legfőbb mondanivalója. Elbeszéli, hogy miképen lett a kereszténység az emberi élet vitális középpontja.

Bár a könyv olyan időről szól, amely ezeröttszáz éve mult, az ember mégis azzal teszi le, hogy abszolút dolgokat tudott meg saját koráról. Ez minden igazi nagy történeti könyv hatása. S akinek még azelőtt kétségei voltak afelől, amit már Hegel, Kierkegaard, Nietzsche, Spengler és mások mondtak, most biztosan látni fogja: az új barbárság betörését, az alulról való népvándorlást, a kultúrapusztító elementáris erők betörését. Egy nagy idő végére értünk és közeledünk ama szörnyű intervallum felé, amikor az Örök Városban talán ismét lesz tíz nap, amikor olyan üres és halott lesz, mint a Szahara közepe.

Hamvas Béla

A vitéz Belizár. (Robert Graves regénye. Ford.: Pálóczi Horváth György. Athenaeum-kiadás.) Kr. u. a VI. század!... Vajjon beérhetetlen messzeség-e ez a

mai embernek? Megkísérelünk lerögzíteni néhány történelmi fogalmat s felvázoljuk hevenyén az épülő Európa arcát. A nyugatrómai birodalom már nyomtalanul eltűnt, sőt: Attilát és húnjait is beszippantotta a nagy színpadi süllyesztő. E török-mongol lovasok hamarosan belemerülnek a germán néptengerbe, ahogyan általában az árják és mongolok — Irán és Turán — vérséges keveredése még századokon át sistereg a népvándorlás laboratóriumában. A bukott császárság helyén, az olasz csizma szélesedő szárán gót királyságok tántorognak, mintha állandóan renegene alattuk a föld. Tőlük északra és nyugatra alemannok, frankok, burgundok, vizigótok és más germán atyafiságok törzsi királyságai terpeszkednek; a szálas brittek már átvergődtek a csatornán s Észak-afrikában, a pún köztársaság helyén kékszemű és világosbőrű germán vandálok ütöttek sáttort. Keleten azonban, Konstantinápolyban még él a császárság «jogutódja», a keletrómai birodalom; sőt él még majd körülbelül ezer évig, amikor bizonyos délről érkező barbárok rontanak rá s a császári sast egészen Moszkváig űzik. A moszkvai nagyfejedelem veszi át a görög császárság címét, hagyományait és orthodoxiáját. Hasonlóképp történik nyugaton is. A hatalomra emel-

kedett germán uralkodók mihamar feltámasztják a szendergő nyugati császárság eszméjét. A frank nagy Károlytól kezdve különböző címeken, előbb mint *szent római*, aztán *német-római* s végül egyszerűen mint *német* császárság álmodják világbirodalmi álmukat. (A Bonaparték frank császárságai jelentékeny, de epizódszerű kísérletek voltak a nagykarolyi birodalom reinkarnációjára.) Az egyik «jogutód», a német császárság (s bifurkációja : az osztrák) 1918-ban, a másik, a bizánci hatalom törvényszerű örököse, az orosz pedig már egy évvel korábban, 1917-ben fejezte be életét.

Ime, ezekkel a *tegnap* történt eseményekkel visszaívelünk napjainkból egészen a VI. századig.

Ez az elgondolásunk nyomában világossá válik, ha a birodalom alakulásait s az új fővárosok alapításait hatalompolitikai szempontból vizsgáljuk. A régi császári székhely, Róma már a IV. században nem biztonságos. Egyre szaporábbak az északról leviharzó és kivédhetetlen barbár betörések. A caesarok Ravennából, Dalmáciából és Konstantinápolyból intézik a birodalom ügyeit. Mikor azután a császári hatalom nagy Theodóziusz halálával kettéhasad, ez voltaképp annyit jelent, hogy a birodalom fővárosa katonai és földrajzpolitikai szükségszerűségből a

több biztonságot nyújtó Arany-szarv-öböl partjára tevődik át. A nyugati birodalomrész ekkor már csak árnyékcászárság. Az intéző hatalom gót királyok és barbár tábornokok kezében van s midőn Odoaker, a germán bandavezér bejelenti a nyugati császárság csődjét, egy rendkívül mélyreható esemény történik. A bizánci császár római patriciussá s Itália királyává nevezi ki ezt a kalandort. E tényével a császárság egy új intézmény, a *hüberiség* alapjait rakja le (természetesen ez az új intézmény csak jóval később, Nagy Károly «római» császársága idején érik a kristályosodás állapotáig), másrészt kénytelen elismerni a nyugati birodalom testéből kiszakadó új nemzeti királyságok törvényességét. Sitt nem szabad elfelejtenünk, hogy az V. században már meroving királyok uralkodnak a frank törzseken s független brit, burgund, lombard és hiszpán-gót királyságok vannak kialakulóban.

Történetünk — A vitéz Belizár — idején az olasz félszigeten már lehanyatlott Nagy Theodorich gót királysága s keleten Justinianus a császár, akit szintén «nagynak» tisztel a história. Ez a becsvágyó férfiú, aki nevét a *jus Romanum* kodifikálásával tette elmúlhatatlanná, természetszerűleg még nem láthatta át kora történelmi tényezőit s hosszú ural-

kodása alatt számtalan kísérletbe fogott, hogy az elszakadásban lévő nyugati birodalomrészeket a császárság testéhez visszarágassa. Törekvéseiben hathatós segítségre talált a kitűnő Belizárban, e valóban lángeszű tábornokban, aki végtelen hadjárataiban megsemmisítette a vandálok afrikai királyságát, kiűzte a gótokat Itália földjéről, eredményesen harcolt a mohó és imperialista perzsa uralkodóval, II. Khorrauval s megvédte a fővárost a szörnyű bolgár-hónok inváziójától. Fölösleges volna e hiábavaló erőfeszítések méltatására kitérnünk, inkább rámutatunk arra, ami Graves-nek is célja: *mi volt a VI. században a keletrómai császárság*. S ki kell mondanunk, Justinianus császársága semmiesetre sem hasonlított jobban Marcus Aurelius, Diocletian vagy éppen a keresztény Constantin birodalmához, mint akár az Aachenben székelő Nagy Károly «római» császársága. Maga Justinianus sejtetőleg, Belizár pedig egész bizonyosan szláv származású (bjeli car : fehér király). A bizánci császárság már keresztény: a roppant arányú történelmi dráma, a a kereszténység és pogányság háromszázados vetélkedése egyszerűsmindenkorra véget ért. Itt már nem pogányok és keresztények, hanem arianus eretnekek és orthodox katolikusok viaskod-

nak egymással s a vita a Fiúisten kétlényegűségéről s a Szentlélek isteni voltáról folyik. A régi birodalom politikai és közigazgatási intézményei még élnek, de mily változott tartalommal! Ezt az új császári birodalmat hamarosan a maga képére gyúrja át a görög nyelv és a görög műveltség és ezt a *görög-római* civilizációt romanizált szlávok s egyéb barbárok mentik át és fejlesztik tovább! Éppen úgy, amint nyugaton a rómaiavá szelidült vad germán törzsek századokon át lobogó élettel és erővel töltik meg a *latin-római* rendszer kiélt kerekeit.

Hálásak vagyunk a kitűnő Graves-nek a termékenyítő történelmi gondolatokért.

Szakáts László

Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének II. évkönyve. (Szerkesztette Bisztray Gyula dr. főtitkár.) A mostanában alakult egyesület tevékeny életének szép bizonyítéka ez a kis kötet, amely a gyűléseken elhangzott előadásokat és az egyesületi életről szóló jelentéseket foglalja magában. Rédey Tivadar a könyvtár és közönség, Iványi-Grünwald Béla a levéltár és közönség viszonyáról, Trócsányi György a magyar nemzeti bibliografiáról, Doromby József a hadra kelt sereg írásbeli ügykezeléséről értekezik. Fitz József elnöki megnyitójában a mai könyvtári problémákról, Bisztray Gyula az egyesület egyévi munkájáról, Asztalos Miklós a könyvtárosképző tanfolyamról számolt be.